

A MAI NÉMET LÍRA

MAI német lírát a közvetlen jelen küzdelmeiből és formáló erőiből megértetni nehéz, szinte lehetetlen. Különösen nehéz ha a „mai“ jelzőt, nem az ismert nagy nevekre vonatkoztatjuk, hanem az igazán fiatalokra, akik most indulnak útnak s akiknek költészete még csak nagy ígéretként áll előttünk. Két-három évtizeddel ezelőtt még szinte zárt csoportokban állottak egymással szemben öregek és fiatalok; a különféle stílusok és ízlésformák képviselői élesen elkülönültek egymástól s elveiket, céljaikat félreérthetetlenül lerögzítették. Ma a legellentétebb esztétikai jelszavak fiataljai áttekinthetetlenül szövevényes káoszba vegyülnék a háború előtti nagyságok követőivel. A kilencvenes évek naturalizmusa még ma is tovább él, s a vele szemben támadt három-négy ellenáramlaton kívül szinte minden esztendő új generációt vet felszínre, amely a maga költészeti elveinek egyedül üdvözítő voltát hirdeti.

De van egy fejlődési vond, amely a jelen fiataljait a kilencvenes évek stílusforradalmával egybekapcsolja: az a törekvés, hogy a valóságnak eddig rejtett, felfedezetlen nagy birodalmát meghódítsák a költői szemlélet számára. A német költő a naturalizmus külső valóság-szemléletétől fokozatosan befelé fordul. A 19. század utolsó évei egyeden nagy erkölcsi géniuszának Nietzsche-t tartja, s ennek tanításaira hivatkozik — ennek tanításait magyarázza félre — a háború előtti költő-nemzedék legtöbb tagja. Mindenekelőtt *Stefan George*, a szépség kultuszának apostola, aki már a széliem uralmának útját egyengeti, de háború előtti költészetében a materializmus maradványaitól igazán megszabadulni nem tud, — hogy a mai német irodalomnak a szenzualizmus és spiritualizmus szembeállítására szolgáló kedvelt kifejezését használjuk, — mindig több benne a hellenizmus, mint a nazarenizmus. A korlátlan szellemiség, az igazi nazarenizmus hirdetője az expresszionizmus. „Leib, werde wieder der Seele Tempel“ — ez a programmatikus jelmondat, amelyet az expresszionisták egyik legkiválóbb képviselője, *Fritz von Unruh* a világháború legborzalmasabb hadszínterén, Verdun előtt írt le 1916-ban, művészetük minden ízét áthatja. A világháború gigantikus élménye az expresszionista költő számára nem más, mint egy óriási kohó, amelyben a szellemi megújulás megszületik. Az expresszionizmus szellem-uralma mindent átértékel a költészetben, s mindenekelőtt a vallásos és közösségi élmények kultuszához vezetett.

A mai költészet új naturalizmusra törekszik. S amint a háború előtt az expresszionizmus a kilencvenes évek naturalizmusának s a régi

impreszionizmus mindent felolvasztó hajlamának ellenhatásaként születt meg, úgy most az új naturalizmus elsősorban a természet elől elzárkózó expresszionizmus ellen fordul, amely éppen túlfokozott spiritualizmusa folytán hovatovább patetikus frázishalmazzá laposodott. De ez az új naturalizmus lényegesen más mint a kilencvenes éveké: mögötte van az expresszionizmus túlfokozott érzelmkultusza, érezzük benne a mai kor rohanó tempóját, a nagy háború utórezgéseit. A mai költők a valóságot keresik, de ebben a keresésükben túlmennék a realitás eddig megszokott határain. Bizonyos fanatizmus fűti őket, semmitől sem riadnak vissza, úgyhogy az ő valóság szemléletük mellett Zola s az ifjú *Gerhart Hauptmann* naturalizmusának „forradalmi“ túlzásai ártatlan semmiségekké válnak. Ez az új valóság szemlélet a képzőművészetből indul ki, elsősorban a festészetre alkalmazta *Hartlaub* műtörténész az egész művészeti irány uralkodó jelszavát, az új tárgyiasság („neue Sachlichkeit“) követelményét.

Ez az immár több mint negyvenéves harc a költészet új, nagyobb valóságbirodalmaért látszólag legkevésbé a lírát érinti. De csak látszólag: a költészet expanzív törekvései itt is éppen úgy megvannak, akár a regényben vagy a drámában. Nézzük csak végig a fiatal *Manfred Hausmann* egyik költeményének („Nacht“) képsorozatát:

Das Stachelbeergebüsch, an seinem Stab sich neigend,
gekühlt vom Mond und wie zu Eis gefroren,
stellt seine Zweige so kristallen und verloren
auf den gehaarten Grund und reift und füllt sich schweigend.
Die Beeren hängen gläsern da und von den Beeren hängen
die Tropfen nieder aus gedämpftem Licht,
und Goldlackblumen, die sich da zusammendrängen
vor Schlaf und Bangigkeit, erheben ihr Gesicht
und sind so purpurn und begreifen noch das Kühle nicht
Und nebenan auf seinem schwarzen Beet
liegt Heliotrop, der schon am Rande fault, und löst sich auf,
und ein Geruch von altem Honig geht
aus seiner Todesangst entsetzlich süß herauf.

A képekben megvan a naturalizmus kíméletlen valóságmohósága, megvan az expresszionizmus eszményítése, s mégis több van bennük: az, ami a kettő összetételéből adódott, egy új, teljesebb valóság. Az új valóság felé való törekvés megvan a lírában is, hiszen a líra élményköre a háború előtti évekkel szemben szintén a végtelenbe tárgult, de ez a terjeszkedés nem a valóság új határai felé tör, hanem arra irányul, hogy a költészet az eddigi határokon belül a megjelenítés összes eszközeinek, a formának, nyelvnek tökéletesítésével teremtsen új, az eddiginél igazabb valóságot. A líra középponti problémája tehát lényegileg a forma maradt, — a szó legtágabb értelmében vett forma. — És csodálatos, hogy éppen a líra váltotta valóra legtisztábban az egymásba kapcsolódó költészeti irányok művészi célkitűzéseit, noha az irodalmi „fogyasztás“ piacán a regénnyel és a drámával szemben erősen háttérbe szorult. A közönség nélkül álló lírikus elhagyatottságának megvolt az az előnye, hogy nem sodródott bele a tömegizlés veszedelmes hullámzásába.

A lírai irányok sokfélesége tehát lényegében a formakultusz sokféleségében érvényesül s a modern költői formakultusz igazi meg-

teremtőjének, *Stefan Georgenak* szellemét ma is mindenütt érezzük. A szellem világába való fokozatos felemelkedés, a nagy, heroikus élet feltárása, a nyelvi kifejezőeszközök értékének az a szinte áhitatos tudata, amelyet George költészete mutat, minden nevelő hatása mellett bizonyos veszedelmeket is jelentett az utána jövők számára. Veszedelmet jelentett George költészetének egész atmoszférájával és költői attitűdjével. Ebből a lényegében vallásos költészetből, amely az emberi lét végső problémáit felölelte, könnyen siklott át a líra az expresszionizmusban a költészetten kívül álló erők, az emberi életközösség kereteinek megváltoztatására irányuló törekvések, sokszor a politika szolgálatába s a költészet megszűnt önmagáért való lenni. Az egyéni öröm, fájdalom, kétely és vívódás hangja elveszett a közösség fájdalomának nagy szimfóniájában s a költő ennek a szimfóniának egyik hangszerévé vált. *Franz Werfelt*, az expresszionizmus nagy lírikusát, az örök jóság fanatikusát az emberi sors közös vágyai hevítik, közös fájdalmai kínozzák, érzelmeinek hullámaival körül akarja ölelni az egész teremtett, élő és élettelen világot:

Warum bin ich nicht durch die Welt gespannt,
Allführend gleicherzeit in Tier' und Bäumen,
In Knecht und Ofen, Mensch und Gegenstand!?

A háború s a háborút követő belső leszámolás éveiben azután a líra túlnyomóan ködös politikai, szociális ábrándok szócsöve lett s az uralkodó költő-típus a megváltó próféta, aki a nagy világégésben csődöt mondott világtrend romjain újat épít.

A mai költő újra visszatért önmagához, újra elmélyedt saját egyéni érzelme- és élményvilágában. Nem kevésbé érzékeny a közösség problémáival szemben mint az expresszionizmus próféta-költője: *Martin Beheim-Schwarzbach* éppen olyan mélyen átérzi a mai ember sorsának egész tragikumát, akár a háborút követő politikai és szociális forradalom bármelyik költői előharcosa:

Ewiglich auf schmalen Brücken,
ewig Übergang und Reise
ziehn wir mit umflorten Blicken:
Tote Werte, falsche Preise
sterben hinter unsem Rücken,
sterben geisterhaft und leise.
Schwindel müsste uns befallen,
blieben wir auf diesen schmalen,
langen, pfeilerlosen Brücken
stehen, um hinabzublicken.

Az expresszionizmus közösség-élménye ma is elég erős, de mégis a költészetten magán van a főhangsúly, nem pedig a költészetnek propagandisztikus erején idegen célok szolgálatában. Sőt most a lírikus legtöbbször magányos daccal áll az emberi sors korlátáival szemben:

Der Wind springt an, er macht zunicht,
was mich als Flammenkranz umflieht.
Doch unauslöschlich blüht das Licht,
das siegreich in die Wälder bricht.
(Fritz Brügel: Lied von Flammen.)

Vissza az egyéni Urához, a személyes vallomáshoz! Ez a mai fiatal német lírikusok ki nem mondott, de mindig szem előtt tartott programja. Az új Ura uralkodó élménye az expresszionisták spiritualizmusának természetes következményeként a vallás, vagy — kedvelt körülírással — az embernek a végtelenséghez, az abszolútumhoz való viszonya. De most ennek a viszonynak egyéni vonatkozásai szólnak meg a Urában, a kozmikus magaslatokra való törés, az Istenséggel való küzdelem most nem mint az emberiség, hanem mint az egyén legbensőbb magánügye áú előttünk. Az expresszionizmus pantheista színezetű, vívódó kollektív Istenkeresése után a költő áhítata most egyszerű imában száll a magasba:

Herr gib mir Kraft, dass ich den Tag besteh
 einsam doch tapfer bis ans Ende geh,
 dass mich kein Schein der Heimat jemals rührt
 kein Glück zur Ruh lockt, die mir nie gebührt,
 dass ich nicht weine, wenn es abends still
 im Hause wird und nichts mich trösten will,
 dass ich nach DIR allein und allzeit schweife
 und DEINES Lichts zuweilen einen Schimmer greife.

(Hanns Jobst: Gebet.)

Az új lírikus, akinek a végtelenséghez való viszonya legszemélyesebb belső ügye lett, egyéni, új formákat, mintegy saját mitológiát teremt ennek a viszonynak a kifejezésére. *Fritz Diettrich* és *Arthur Fischer-Colbrie* Mária-alakjai különösen jellemzőek erre az új vaUásos lírára. Erősen érvényesülnek benne a katolicizmus szimbólumai s természetes, hogy leghivatottabb képviselőit éppen a pozitív katolicizmus alapján álló költők között találjuk. JeUemző, hogy egy hamburgi születésű katolikus költő, *Ruth Schaumann* versei tükrözik leghívebben ezt az egyéni vallásosságot. Halkszavú, egyszerű, szorongó gyönyörrel, vagy reményteljes örömmel teU dalai emlékeztetnek Brentano mesedalaira és a romantika népdalszerű Urájára s mégis minden szava, képe, hangja a legegényibb alkotása. A teremtés áU szemei előtt, minden csodájával és gyönyörével, melyet az egyén számára nyújt, a Teremtőt és Megváltót dicsóíti mint a „corpus mysticum“ alázatos szolgálója. Nem ilyen tiszta és közvetlen egy másik nagy katolikus költő, *Gottfried Hasenkamp* Istenhez való viszonya. Az ő áhítata a Hölderlinével és a romantikus misztikusokéval rokon. Költészetéből hiányzik a költői érzékeltetés minden varázsa, az élménykifejezés minden rábeszélő ereje és szuggesztíója. Lírája kultikus himnuszokból áU, melyek minden bizonyító és igazoló meUékgondolat nélkül a hit valóságában imádják Istent s ezért még bensőségesebben katolikusnak látszanak, mint Ruth Schaumann dalai:

O Quelle, Selber quellenlos,
 Du hast des Wassers Kreatur
 Erwählt zum Throne Deiner Kraft
 Zur Woge rollend aus dem Licht

O Quelle, Selber quellenlos,
 Drei Meere, ewig nur ein Meer,
 Ein Quell und eine Mündung nur,
 Tränke auch unsres Kreuzes Baum.

A kozmikus vagy Novalis szavai szerint a „sziderikus“ embert a mai lírában a valóság talaján álló ember váltja fel, aki csendes magányában fohászodik Istenhez. Ez a „földi“ ember nem szegényleni egyéni örömeit, bajait, érzelmeit sem feltárni. A mai költő viszonya a külső- és belső-világ ezernyi jelenségéhez megint a maga egyszerű, konkrét valóságában áll előttünk, akárcsak Goethénél, Eichendorfhál vagy Mörikenél. Különösen szembetűnő az eltérés az expresszionisták s a mai fiatal lírikusok szerelmi költészete között. Az expresszionizmus az erotikum műzsája helyébe egy új női eszményt állított, a férfinak a szellem teremtő munkájában legmagasabb értelemben vett osztályosát és munkatársát. Ez új női ideál megteremtésének egyik legfőbb indítéka a részvét, amely az expresszionizmusban újra erősen „érvényre jut, hiszen az expresszionisták Nietzsche „Herrenmoral“-jától öntudatlanul a részvét bölcséhez, Schopenhauerhez térnek vissza. Ez a női eszmény a férfi „Unendlichkeitsdrang“-jának hordozója, érzékieden, absztrahált lény, akihez testi vágyak nem fémek. A mai költő viszont megint leplezetlenül örül a tavasznak, napsugárnak, virágnylásnak, csóknak s az emberi sors minden nyomorúságának tudatában is önfeledten öleli magához kedvesét:

Nun raub ich mir den dunklen Tag
 noch einmal heiss von deinen Lippen
 im letzten Kuss. Dann geh ich stUl und grau,
 ein Schatte zu den Schatten.. .

(Martin Kaubisch: Liebesode.)

Még a mélyen pesszimista, fájdalmas emlékein gyöttrődő *Manfred Sturmam* is diadalmasan zengi az „élet dalát“:

Wir wollen wandern,
 Hinfliegen über die
 Glühenden Strassen des Sommers,
 Des Nachts bei einander liegen,
 Und das Gelächter
 Unserer Leiber
 Scheucht den Eulenflug
 Im Gebälk.
 (Lebenslied.)

A mai lírikus önmagáé. S mert önmagáé, mert — az expresszionizmus lényegszemléletét ismerve — megvolt a bátorsága ahhoz, hogy a jelenségeket a maguk új konkrét valóságában lássa, nyelvi kifejezőeszközeinek értékelésében is éhhez az új konkrét valósághoz igazodhatott. Stefan Georgenak, a nagy nyelvművésznek, a nyelvi kifejezés nagy fegyvelmezőjének példája az utána jövő költő-nemzedék számára éppen olyan veszedelmes volt, mint költői attitűdje, ő megelégedett azzal, hogy a szavak egyszeri és soha vissza nem térő jelentését vizsgálta, hogy bennük érzelmeinek és gondolatainak legmagasabbrendű valóságát kereste. Követői tovább mentek; a szó lassanként önálló életet kezdett élni, nem volt többé eszköz, hanem öncél, csengő-bongó játék, amely a gondolattól mindinkább eltávolodva a maga saját táncát járta. Georg Trakl, Gottfried Benn, Bert Brecht és Jakob Haringer lírája világosan mutatják a költői nyelv fejlődésének ezt az irányát.

És ma? Elég egy-két példát idéznünk, hogy a mélyreható változást illusztráljuk. A szavak visszanyerték egyszeri, konkrét értelmüket és ismét engedelmes szolgálóivá lettek a költő gondolatainak és érzelmeinek. Vájjon ki merészelt volna tizenöt esztendővel ezelőtt olyan népdalszerű strófákkal a nyilvánosság elé lépni, amilyeneket *Richard Billingernél* olvashatunk, anélkül, hogy nevetségessé tette volna magát:

Ich wollte heute wandern
aus meinem engen Haus.
Wandern, ja wandern
wohl in die Welt hinaus.

Wie ich so mächtig schreite
am Weltenwanderstab,
irrt aus der stolzen Weite
mein Auge feldein ab.

Goldstäubend duften die Ähren.
Rothäuptig woget der Klee.
Ein Blühen, *ein* Honiggewähren,
wohin ich jubelnd seh.
(Weite Reise.)

Vagy itt van *Paula Grogger* halk, biedermeieres, Lenau-reminiscenciákkal teli „Mailied”-je:

Schwalbe kommt bei mir zu Gast
Und die Himmelkühe
Und ein wilder Kirschenast
Zittert voll der Blühe ...

Süsse blaue Veigelein
Sind an meinem Zaune
Und der liebe Sonnenschein
Fragt mich, ob ich laune.

Nem kétséges, hogy a mai líra éppen ezzel az egyszerű, dísztelen, szinte szegényes költői nyelvvel távolodott el legmesszebb az expreszszionizmustól. A költő — noha olykor engedi magára hatni az expreszszionizmus „sziderikus” világát — leszállt a fellegekből, visszatért a közösség nagy birodalmából önmagához, meglátta újra a közeli dolgokat és megtanulta újra régi nevüket. Igaz, hogy ez csak néhány jellegzetes vonás a mai költészet ezerarcúságából, melyhez mindenki száz meg száz újat tehet hozzá. Hiszen a mai fiatalok maguk sincsenek tisztában céljaikkal, maguk sem látják azt az irányt, melyben haladniuk kell. „Glauben wir uns über die Richtung auch noch im unklaren zu sein — verbindend ist auch die Richtungslosigkeit, wir sind eine Generation, und sei es, dass uns nur unsere Verwirrtheit vereine“ — írja *Klaus Mann* egy anthologia utószavában. Hogy elindulásuk hová visz, hogy az ígéretet beteljesülés követi-e, azt nem tudjuk, egy azonban bizonyos: a német líra a mai fiatalok költészetében erősen visszatérőben van azokhoz a hagyományokhoz, amelyektől a kilencvenes évek stílusforradalma elszakította.

PUKÁNSZKY BÉLA